

ІСТОРИОГРАФ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ КУБАНІ (до роковин смерті Віктора Кириловича Чумаченка) ¹

Людмила Іваннікова

УДК 908(470.62=161.2)

У статті йдеться про науковий доробок видатного вченого нашого часу, кубанського українця Віктора Чумаченка. Авторка зосереджує увагу на публікаціях, які стосуються історії української фольклористики та етнографії. Це статті, присвячені фольклористичній діяльності відомих і невідомих в Україні вчених, які працювали на теренах Воронежчини та Кубані. В. Чумаченко не лише дослідив їхні біографії, взаємини із сучасниками, а й уперше опублікував важливі архівні документи: листування, автобіографії, спогади, фольклорні записи. Авторка вважає праці В. Чумаченка цінним внеском в історію як регіональної, так і всієї української фольклористичної науки.

Ключові слова: історія фольклористики, історіографія, регіональні дослідження фольклору.

The scientific heritage of the prominent scholar of our time, Kuban specialist in Ukrainian studies Viktor Chumachenko, is considered in the article. The authoress is focusing on the published works, concerning to the history of Ukrainian Folkloristics and Ethnography. These are the articles dedicated to the folkloristic activities of the well-known and unknown scientists in Ukraine, who have worked on the territories of Voronizh and Kuban regions. V. Chumachenko has not only studied their biographies and relations with contemporaries, but also published for the first time important archival documents, such as the letters, autobiographies, memoirs, folk records. The authoress considers V. Chumachenko works as a valuable contribution to the history of both regional and the entire Ukrainian folkloristic science.

Keywords: history of folkloristic, historiography, regional studies of folklore.

Ось уже скоро рік, як немає серед нас професора Віктора Чумаченка — відомого українця, справжнього вченого-енциклопедиста, непересічної й багатогранної постаті. Його ім'я знане не лише в Росії та Україні, а й у Європі, Австралії, Америці та Канаді. Відомий він як літературознавець, етнограф і фольклорист, як бібліограф, історик і краєзнавець, врешті-решт, як талановитий поет.

В. Чумаченко — заслужений діяч культури України (1998), Кубані (2001) та Республіки Адигея (2016), багато років він був головою Кубанського осередку Наукового товариства імені Шевченка, ученим секретарем Товариства української культури Кубані (1991—2017) та редактором «Вісника Товариства української культури Кубані» (1998—2007).

Уже навіть із цього короткого переліку достойнств ученого видно, що про наукову та громадську діяльність В. Чумаченка можна писати не одну статтю. Ми ж беремо на себе сміливість зробити огляд його напрацювань у галузі української фольклористики, на ниві якої він працював переважно як історіограф, відкриваючи невідомі сторінки життєписів та епістолярної

спадщини кубанських і українських фольклористів, етнографів, етномузикологів, істориків та культурних діячів. Безперечно, ми усвідомлюємо, що цей огляд не може бути вичерпним через недоступність нам усієї наукової спадщини вченого, та все ж нехай він стане першим наріжним каменем до майбутнього храму пам'яті в Україні цього неординарного чоловіка. Зауважимо, що повна біографія професора В. Чумаченка написана й опублікована нами в журналі «Слово і час» [3].

Народився Віктор Кирилович у селищі Ахметівській Спокойненського (тепер — Лабинського) району Краснодарського краю в багатодітній селянській родині. Проте родове коріння Чумаченків проростає з Воронежчини — і цим подібний він до українського етнографа і фольклориста Митрофана Дикарива, дослідженню наукової біографії котрого присвятив чи не найбільше публікацій. І хоч іще в шкільні роки зацікавився він краєзнавством, та фах обрав інший — літературознавство. У 1973—1978 роках В. Чумаченко навчався на філологічному факультеті Кубанського державного університету, а впродовж 1883—

Віктор Чумаченко

1887 років — в аспірантурі при літературному інституті ім. М. Горького Спілки письменників СРСР у Москві (науковий керівник — Володимир Гусєв). Улітку 1995 року В. Чумаченко за програмою докторантури стажувався на філософському факультеті Українського вільного університету в Мюнхені.

Ще навчаючись в аспірантурі, Віктор Кирилович серйозно зайнявся кубанознавством. У спецфондах наукових бібліотек та московських архівів (а це рукописний відділ «Ленінки», відділ періодики в Химках, Воєнно-історичний архів, Архів літератури і мистецтва) працював він з виданнями козачого зарубіжжя, копіював документи, призибуючи відомості про літераторів і науковців Кубані, скуповував раритетні видання 1920–1930-х років. Тож цілком не випадково з хорошою науковою базою після захисту 1991 року кандидатської дисертації він повернувся до Краснодара, а з роками став неперевершеним знавцем літератури, фольклору, історії кубанського козацтва, визначним лідером Північно-Кавказької школи українознавства.

З 1992 року й до останніх днів життя В. Чумаченко працював на науковій та викладацькій ниві. Так, упродовж 1992–2013 ро-

ків він завідував кафедрою російської мови та літератури Краснодарського державного університету культури і мистецтв (з 1995 р. — доцент, з 2005 р. — професор); протягом 1993–1999 років був деканом інформаційно-бібліотечного факультету цього ж закладу, з 1999 по 2018 — директором його науково-дослідного центру, водночас у 2002–2013 роках В. Чумаченко — перший заступник головного редактора (а фактично редактор) регіонального наукового журналу «Культурная жизнь Юга России». У 2014–2017 роках він — старший науковий співробітник відділу експертно-консультативної діяльності та проблем культурної і природної спадщини, провідний науковий співробітник відділу комплексних проблем вивчення культури Південної філії Російського науково-дослідного інституту культурної і природної спадщини ім. Д. С. Лихачова.

Сфера наукових зацікавлень В. Чумаченка була досить широкою — це й історія літератури Кубані, літературознавство і літературне краєзнавство, історія фольклористики та етнографії Кубані, історія козацтва, бібліографія, мемуаристика тощо. Він — автор та упорядник цілої низки наукових та науково-популярних

видань, понад 600 наукових і публіцистичних статей, перекладів, публікацій документів з історії Кубані, щоденників, спогадів. Якщо переглянути список друкованих праць В. Чумаченка, то складається враження, що немає теми з кубанознавства, якою б він не цікавився, і немає постаті, про яку б він не писав. Статті вченого друкувалися в Росії, Україні, Німеччині, Австралії, США й Канаді. Достатньо назвати такі престижні видання, як журнали «Кубань», «Филологические науки», «Київська старовина», «Пам'ятки України», «Березіль», «Слово і Час», «Народна творчість та етнографія», «Наука Кубані», «Родная Кубань», «Кубань — проблемы культуры и информатизации», «Культурная жизнь Юга России» та ін. Без його статей не обходились і серійні наукові збірники, такі як «Кубанский сборник», «Книжное дело на Северном Кавказе: история и современность», «Кубанские чтения», «Дикаревские чтения», «Кубань — Украина: питання історико-культурної взаємодії», «Культурное наследие России», «Донецький вісник НТШ» та ін. Значна кількість статей В. Чумаченка опублікована у виданні «Энциклопедический словарь по истории Кубани: с древнейших времен до октября 1917 г.» (Краснодар, 1997).

Розвідки вченого, зокрема, про маловідомих діячів Кубані, ґрунтуються переважно на архівних матеріалах. Назвемо лише імена тих діячів, які мають стосунок до фольклористики та етнографії Кубані, які зробили певний внесок у цю науку: Антон Головатий, Яків Кухаренко, Яким Бігдай, Олександр Кошиць, Митрофан Дикарив, Прокіп Короленко, Опанас Бежкович, Федір Щербина, Степан Ерастов, Олександр Півень та ін. Про багатьох із них (М. Дикарива, Я. Кухаренка, О. Півня, І. Сбітнева, Д. Яворницького, С. Ерастова), а також про кобзарство на Кубані В. Чумаченко подав статті до «Энциклопедического словаря по истории Кубани» (1997) (с. 142, 207–208, 241–242, 339, 399, 545, 547). Коротку біографічну довідку про фольклориста Якіма Бігдая ми виявили в першому випуску «Епістолярної спадщини академіка Д. І. Яворницького» (Дні-

пропетровськ, 1997) (с. 785–786). Біографічні статті про Опанаса Бежковича та Якова Бігдая знаходимо у другому томі «Енциклопедії сучасної України» (Київ, 2003) (с. 368, 740). Статтю про Митрофана Дикарива вмістила в першому томі шеститомна «Большая кубанская энциклопедия» (Краснодар, 2004) (с. 86).

Багато публікацій вченого (починаючи з 1988 р.) присвячена отаману Чорноморського війська, другові Тараса Шевченка Якову Кухаренку. Це й біографічні статті та замітки, і публікація невідомих літературних творів, листування письменника, розвідок інших авторів (наприклад, краєзнавця Василя Орла). Це також розвідки самого В. Чумаченка про дослідників творчості Я. Кухаренка. Однак вони, за незначними винятками, переважно літературознавчого характеру [9, с. 205–207]. Варто додати, що Віктор Чумаченко — ініціатор регіональної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня народження Якова Кухаренка, та науковий редактор чотирьох випусків її матеріалів під назвою «Кухаревські читання» (Краснодар, 1993, 1996, 1999, 2010 рр.). Єдина замітка, що стосується досліджуваної нами тематики, — «Я. Г. Кухаренко — писатель, историк и этнограф» була опублікована 1999 року в журналі «Кубань: проблемы культуры и информатизации», та її поки що нам не пощастило роздобути. Щоправда, своєрідною тезою цієї статті можна, очевидно, вважати енциклопедичну статтю В. Чумаченка «Кухаренко Яків Герасимович» у виданні «Українське козацтво. Мала енциклопедія» (Київ ; Запоріжжя, 2006). Крім біографічних та бібліографічних даних, автор акцентує увагу й на фольклористичній та етнографічній діяльності письменника, зокрема, повідомляє, що Я. Кухаренко мав тісні взаємини і листувався з представниками Харківської школи романтиків 30–40-х років XIX ст. — Ізмаїлом Срезневським, Миколою Костомаровим, Костянтином Сементовським, Амвросієм Метлинським, Олександром Корсуном. Саме за їхнім завданням записував він чорноморські пісні, легенди й перекази, писав етнографічні оповідання.

Безперечно, що найвидатнішою постаттю Воронежчини і Кубані, «батьком» кубанської етнографії був Митрофан Олексійович Дикарів (1854–1999)². Дослідження біографії та архівної спадщини цього вченого, без перебільшення, було справою всього життя Віктора Чумаченка. М. Дикариву він присвятив цілу низку публікацій як наукових, так і науково-популярних статей, виявив, атрибутував і опублікував з відповідними коментарями та супровідними статтями автобіографію вченого, значну частину епістолярної спадщини, дослідив наукові взаємини М. Дикарива як із видатними фольклористами та істориками (П. Кулішем, Б. Грінченком, М. Комаровим, М. Янчуком, М. Драгомановим, О. Лазаревським, О. Півнем), з Науковим товариством ім. Шевченка, так і з його етнографічними кореспондентами. Невідомо, чи є хто більший популяризатор Митрофана Дикарива, ніж професор Віктор Чумаченко на Кубані. Його статті й документи друкувалися в журналах і газетах: «Кубань: проблемы культуры и информатизации», «Культурная жизнь Юга России», «Кубань сегодня», «Казачьи вести», «Слобожанська хвиля» та ін., а також дві фундаментальні статті – у журналі «Народна творчість та етнографія» (2004, № 4) і «Культурная жизнь Юга России» (2004, № 2) («Отец Кубанской этнографии и фольклористики»). Зрозуміло, що не всі вони нам доступні, однак безсумнівно є те, що основна інформація, відома В. Чумаченку про М. Дикарива, сконцентрована в статті «Пам'яті сього незвичайно енергійного та симпатичного чоловіка» (до 150-річчя від дня народження М. О. Дикарева», опублікованій 2004 року в нашому виданні [10, с. 21–27]³. Тут автор, на основі архівних матеріалів та публікацій попередників, з великою теплотою переказує біографію свого земляка, дає оцінку його науковому доробку, розповідає про долю архіву вченого, про його взаємини із сучасниками. Насамкінець говорить про таке: «Ім'я М. О. Дикарева (але поки лише ім'я) повернуте кубанцям уже після занепаду комуністичного всевладдя. З 1995 року в Краснодарі проводяться Дикаревські читання, присвячені

щорічному підведенню підсумків фольклорно-етнографічних досліджень етнічних культур Кубані. У збірниках читань регулярно публікуються доповіді, присвячені окремим питанням вивчення життя і наукової діяльності вченого, а в рецензіях на них постають нові актуальні проблеми “дикарезнавства, що зароджується”» [10, с. 27].

Саме в цих «Дикарівських читаннях» розміщена найбільша кількість публікацій В. Чумаченка, майже в кожному з 18 випусків, а в деяких і по дві. Це листування М. Дикарива з М. Комаровим, П. Кулішем, О. Лазаревським, Б. Грінченком, О. Півнем, П. Плугатирем та ін.

Із замітки В. Чумаченка «Научный эпистолярный этнограф М. А. Дикарева: новые текстологические прочтения», яка є преамбулою до опублікованих у збірнику «Кубань – Україна» (2011) листів М. Дикарива до болгарського фольклориста і етнографа Івана Шишманова, Михайла Драгоманова, Дмитра Багалія, букініста Петра Шибанова, бандуриста Олександра Бородаєвського та Володимира Гнатюка, дізнаємося, що все листування розпочалося з розсилки виданого ним 1891 року «Воронежского этнографического сборника». І саме заочне спілкування з такими видатними сучасниками, як М. Грушевський, Б. Грінченко, Ф. Вовк, П. Куліш, Бодуен де Куртене, І. Франко, О. Кониський, О. Огоновський, О. Лазаревський, Б. Познанський, М. Комаров, В. Лукич, сформувало М. Дикарива як ученого-фольклориста й етнографа.

Цікавою сторінкою біографії Митрофана Дикарива, яку нам відкрив Віктор Чумаченко, була його дружба з українським бібліографом і фольклористом, автором надзвичайно популярного серед чорноморців «Оповідання про Антона Головатого та про початок Чорноморського козачого війська» (1901) Михайлом Федоровичем Комаровим (1844–1913). Друзі познайомилися ще в молодості, у Воронежі, і зберегли щирість стосунків до смерті М. Дикарива. У 10 випуску «Дикарівських читань» (2004) Віктор Кирилович опублікував у хронологічному порядку чотири листи

обох учених, що зберігаються відповідно в рукописних фондах Одеської обласної бібліотеки ім. О. Горького (ф. 28-2, арк. 75–79) та Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 77, № 245, 246) за період 1889–1897 років. Ці листи дають багату інформацію з історії фольклористики та лексикографії в Україні та на Кубані, зокрема, про польову й едиційну практику обох учених, про важкий шлях до друку збірника М. Комарова «Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок, замовлянь і шептань» (1890), «Народних гутірок», чуток і розмов М. Дикарива, збірки духовних віршів, колядок і щедрівок отця Євгена Білозорова, якою опікувався М. Дикарив, про роботу М. Дикарива над українсько-російським словником [13, с. 3–11]. Також дізнаємось, що М. Комаров надіслав для роботи над словником свій збірник приказок і пропонував навіть готовий, упорядкований ним ще в 1960-х роках у Харкові, лексичний матеріал, записаний безпосередньо з уст народу [13, с. 8, 12].

Про роботу М. Дикарива над укладанням українського словника йдеться й у його листі до Пантелеймона Куліша від 10 вересня 1892 року [11, с. 10], де вчений повідомляє, що зібрав 34 000 слів і що після деякої перерви знов поновлює цю роботу.

У листах до М. Комарова за 1890 рік та П. Куліша за 10 вересня 1892 року викладена історія збірки вчителя Павлівського духовного училища, згодом священика Є. М. Білозорова, яка пролежала спочатку в «Воронезьких єпархіальних відомостях», а потім і в «Губернських відомостях»: «Я вже писав Вам, добродію, — звертається М. Дикарив до М. Комарова, — що ця збірка три роки ждала своєї черги в редакції “Губ. Ведомостей”, так, бідолашна, й не діждалась. Сталось це раз с того, що редактор Бушнев москаль, не тямлючий української мови, а друге — що попередній редактор “Єпархіальних Відомостей” Самбікін, у котрого теж таки гостювала рукопис д. Білозорова, налякав Бушнева духовною цензурою. Сам же Бушнев, як людина неосвічена, хворає недомислієм

і проти всієї етнографії поспіль. От Бушнев і опасається, щоб не було в колядках та щедрівках чого-небудь сектарського, бо він добре знає заборону друкування в “Губ. Вед” і сектарського, і про сектарів. Сектарство редактор вбачає в таких виразах: “Там Пречиста ризи прала”, або “Підніс нам (св. Есип) по каганцю сивухи та по черепку варенухи” і т. п. Так бачите, що редакторське “недомисліє” більше стає нам на перешкоду, ніж на користь. Так я забрав у редактора збірку д. Білозорова. Тепер д[обродій] Янчук поступається помістити цю рукопис в “Етнографическом обозрениі”. Подивлюсь, яке диво буде ще с цього пива» [13, с. 10].

У листі до П. Куліша, переповідаючи майже дослівно цю ж саму історію, М. Дикарив нарікає: «Я одіслав ту збірку редакторові “Етнографического обозрениі” М. А. Янчукові. Д[обродій] Янчук поступився надрукувати дещо із збірки в одному з виданнів свого товариства, але ось уже три роки ніяк не може виконати своєї обіцянки. Головна причина та, що д. Янчукові припада лічитись з такими людьми свого товариства, що їм не подобається наповнення журналу українськими творами, їх полохає навіть українське прізвище редактора» [11, с. 9–10]. З цього ж листа дізнаємось, що отець Білозоров надіслав М. Дикариву зібрані ним через своїх учнів весільні пісні [11, с. 10].

Листи М. О. Дикарива до П. О. Куліша інформують про публікації воронезьких фольклористів-аматорів, якими опікувався Митрофан Олексійович. Це Іван Олексійович Кобзарев (псевдонім І. Омельченко), укладач збірки «Малороссийские песни, записанные И. Омельченком (Ив. Ем. Кобзаревым) в окрестностях г. Павловска по Острогжскому и Павловскому уездах Воронежской губернии», що вийшла в 1888 та 1889 роках у «Воронезьких губернских ведомостях» під редакцією та з передмовою М. Дикарива [11, с. 12–13]. Тут опубліковано 49 пісень різних жанрів. Це один фольклорист-аматор — це Г. К. Луценко, автор «Рассказа о хохлацкой свадьбе», що вийшов, також з передмовою М. Дикарива, у «Воронезьском этнографическом сборнике»

(Воронеж, 1891, с. 287–301). На його зацікавлення фольклором вплинула публікація збірки І. Омельченка [11, с. 9, 13]. Фольклорні записи на Воронежчині в кінці XIX ст. здійснювали за програмою, розробленою Московським товариством любителів природознавства, антропології та етнографії, яку, за посередництва М. Дикарива, розповсюджував М. Янчук [11, с. 10].

Іншим адресатом М. Дикарива був український історик, етнограф і бібліограф Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902), один із засновників журналу «Киевская старина». П'ять листів М. Дикарива до О. Лазаревського, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, опублікував В. Чумаченко разом з В. Бурбелою в тому ж 10 випуску «Дикаривських читань» [1, с. 18–35]. Листи М. Дикарива до О. Лазаревського дуже багаті на різноманітну інформацію, особливо для шевченкознавців. Тут ідеться також про широке коло спілкування самого М. Дикарива, до якого входили і науковці з Наукового товариства імені Шевченка, дійсним членом якого він був з 1896 року, і редактори «Этнографического обозрения» та «Кубанских областных ведомостей», і навіть французькі колеги-антропологи на чолі з Федором Вовком. Так, у листі від 4 березня 1897 року етнограф повідомляє: «Французькі учені передруковують з мого “Воронежского этнографического сборник” в своїх “Кріптадіях” сороміцький матеріал з додатком, мовою, мною записаною» [1, с. 27]. З інших листів дізнаємося про підготовку до друку народного календаря, матеріалів з народного акушерства і дитячого життя, а також збірки «Апокрифы, собранные в Кубанской области» [1, с. 26–27, 29, 31].

Цікавим для українських етнографів може бути лист М. Дикарива від 4 березня 1897 року, де він торкається проблеми етнічної історії кубанських козаків. Учений займав чітку позицію стосовно того, що Кубанське козацьке військо створене штучно, приєднанням до Чорноморського війська Хоперського та Лійського полків, і двохсотлітній ювілей його, який святкували в 1896 році, насправді був наругою над історичною пам'яттю чорномор-

ців, котрі є нащадками запорозьких козаків. «Тоді знищено ім'я чорноморців, а разом і їх історію», — підсумовує вчений [1, с. 24].

З листа М. Дикарива до Бориса Грінченка від 30 березня 1895 року (див. ст. «М. А. Дикарев и книгоиздательская деятельность украинского этнографа Б. Д. Гривченко») дізнаємося про його намір надіслати до першого випуску «Этнографических материалов» записані ним пісні: «Их наберется около 200, к ним мне хотелось бы прибавить и духовные вирши. К песням я предположу коротенькое предисловие». У листі від 27 жовтня того ж року, дякуючи Б. Грінченку за надісланий авторський примірник, М. Дикарив детально розповідає про матеріал, над яким працює і який готовий надсилати до наступних випусків. Так з'явилися на сторінках другого та третього випусків Грінченкових «Матеріалів» фольклорні записи з Воронежчини та Кубані, зроблені і самим М. Дикаривим, і його помічниками Павлом Тарасевським та Олександром Півнем.

Серед найактивніших кореспондентів Митрофана Дикарива був Олександр Юхимович Півень (1872–1962), козак станиці Павлівської Єйського відділу, згодом — писар кубанського обласного правління. Він був не лише постійним помічником Митрофана Дикарива в Катеринодарі, але й найбільш відданим учнем і послідовником. Олександр Півень відомий більше в діаспорі, ніж в Україні, як збирач і видавець козачого фольклору, поет, прозаїк, драматург, сатирик і гуморист. Коли Митрофан Олексійович побачив у ньому «ревного збирача козачих нісенітниць», то не тільки передоручив йому роботу над цим фольклорним жанром, а й передав усі власноруч зібрані зразки [10, с. 25–26]. І, як зазначає В. Чумаченко, О. Півень виправдав покладені на нього надії, опублікувавши до своєї еміграції 1920 року майже три десятки збірників записів і обробок прозового фольклору [10, с. 26].

Тож не випадково постать Олександра Півня займає чільне місце в науковому доробку професора В. Чумаченка. Так, у 1990-х роках учений зробив серію публікацій творів О. Пів-

ня в журналах «Кубань: проблемы культуры и информатизации» та «Родная Кубань».

Крім того, В. Чумаченко написав цілу низку біографічних нарисів про О. Півня: «Казачий кобзарь. О жизни и творчестве Александра Пивня», «Новое об Александре Пивне», «Нарис про життя і творчість Олександра Юхимовича Півня, українського фольклориста і кубанського козачого письменника». Статті друкували в журналах «Родная Кубань», «Кубань: Проблемы культуры и информатизации», «Юго-Полис», в газеті «Кубанские новости», у Віснику Товариства української культури Кубані, в донецькому Віснику Наукового товариства імені Шевченка.

Однією з найцінніших можна вважати публікацію В. Чумаченком листів О. Півня до М. Дикарєва з ґрунтовною передмовою «Письма А. Пивня М. Дикареву как источник по истории кубанской этнографии и регионального книжного дела» в дев'ятих «Дикарєвських читаннях» (2003) [12, с. 3–11]. Із передмови дізнаємося не лише про життєвий і творчий шлях письменника і фольклориста, а й про географію його записів, опублікованих М. Дикарєвим, Б. Грінченком та «Кубанськими обласними відомостями» в 1893 й 1894 роках. Це — казки, легенди, перекази, пісні, дитячі ігри, повний опис Різдвяних свят у станиці Павлівській. Записувач користувався програмами, які надіслав йому М. Дикарєв [12, с. 4]. Перша книга О. Півня вийшла п'ятитисячним накладом в Одесі 1904 року і за три місяці була розкуплена козаками-кубанцями — кожен з них хотів мати книжку, написану його рідною мовою. До 1920 року письменник випустив 28 оригінальних збірок; деякі з них витримали по кілька видань. Це — «Козацька розвага», «Збираниці повний міх на забаву та на сміх», «Сім кіп витребеньок», «Чорноморські витребеньки або сім кіп гречаної вовни», «Торбина сміха та мішок реготу», «Сміховисько, чудовисько, що розказав старий Онисько», «Весела нісенітниця або козацьке: Не любо — не слухай!» Зібрати матеріал допомагала посада станичного писаря, яку він займав протягом двадцяти років (1896–1916) у різних куточках Кубанської області [12, с. 4–5]. Його

збірки мали не науковий, а швидше науково-популярний характер, включали вони й стилізації О. Півня під фольклор, але, як зазначає В. Чумаченко, межу між авторським і народним текстом нині неможливо провести [12, с. 5]. Усі ці факти, зібрані й викладені В. Чумаченком, надзвичайно цінні для нас, адже йдеться про майже невідому в Україні постать; відомий він хіба що як один з кореспондентів Б. Грінченка.

Наведемо цитату, як високо (з погляду сучасності) оцінив професор Чумаченко його фольклорні публікації: «Конечно, с точки зрения специалистов-филологов сборники писателя пестрят всевозможными огрехами, но его фольклорные записи, этнографические наблюдения, пусть и сделанные не по правилам, а порой и вопреки им, для нас бесценны, хотя бы уже потому, что иных записей история не оставила и что-нибудь поправит уже поздно. Если песни, не смотря на все невзгоды казачьей истории, дошли до нас относительно полно, поскольку их хранителями выступали в основном женщины, то казачьи анекдоты, небылицы, пословицы и поговорки, за редким исключением, канули в безвозвратное прошлое, ибо их носителем был преимущественно мужчина, казак, т. е. та часть населения Кубани, что была вырублена в ходе геноцида под корень. Это обстоятельство навсегда закрепляет приоритет А. Пивня в Кубанской этнографии» [12, с. 5].

В. К. Чумаченко виявив листи О. Ю. Півня в рукописних фондах ІМФЕ НАНУ, ф. 28-1, од. зб. 6, арк. 1–9 (у фонді Етнографічної комісії НТШ). Вони відкривають сторінки дружби двох кубанських фольклористів та їхньої наукової співпраці в 1897 році. Важливо й те, що в контексті листів знаходимо записи прислів'їв, приказок, прозових наративів: «Нашому хутірському отаманові Миколаю Левенцеві розказував знакомий козак з станиці Новорождественської, що з цієї станиці було послано 1 тисячу рублів Івану Кронштадському, щоб він молився Богу за черв'яка, щоб він хліб не їв. Так кажуть Іван Кронштадський вернув гроші назад і написав: "То не черв'як, а та полова, що люди у празники та неділю хліб віють"» [12, с. 9].

Справжньою науковою знахідкою В. Чумаченка стало виявлене й атрибутоване ним листування М. Дикарива з його кореспондентом, селянином із Майкопа Петром Сергійовичом Плугатирьовим (Плугатирем). Його опублікував учений у двох випусках «Дикарівських читань». Листи М. Дикарива зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України як листи до «невстановленої особи» (Ф. 77, № 216–224). Віктор Кирилович легко встановив особу адресата за змістом листів. Листи П. Плугатирьова зберігаються в архіві М. Дикарива у відділі рукописів Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові; учений їх виявив ще в середині 90-х років ХХ ст. (ф. 51, Дик-69, П-8, 1896, 19а). У статтях, що супроводжують ці дві публікації (майже ідентичних, із незначними уточненнями), В. Чумаченко простежив долю листів М. Дикарива, як вони потрапили до архіву першого біографа фольклориста О. Кониського, а також історію взаємин обох адресатів, спираючись на листи М. Дикарива до Федора Вовка та Бориса Грінченка. Коли вже можна було розмістити епістолярій у хронологічному порядку, В. Чумаченко знайшов відповідь на запитання, чому співпраця двох ентузіастів припинилася так швидко (1895–1897 рр.): якщо М. Дикарив хотів бачити в П. Плугатирьові надійного помічника і добросовісного збирача етнографічного матеріалу, то останній, навпаки, прагнув шляхом знайомства з видатними людьми забезпечити собі кар'єрний ріст.

З листів М. Дикарива до П. Плугатирьова багато дізнаємося про його взаємини з етнографічними кореспондентами та вимоги до них. Це серйозне ставлення і відданість своїй справі та наставникові, природна талановитість і грамотність, добре знання народної мови і вміння передати її на письмі, прагнення до наукового вдосконалення. Як видно, М. Дикарив дуже цінував своїх кореспондентів, підтримував з ними приятельські стосунки, надсилав їм книги, ділився науковими планами й задумами, спрямовував їхній стихійний інтерес у наукове русло, зокрема, на малодосліджені ділянки фольклору та етнографії, вимагав точної й автентичної

фіксації текстів. У листах згадується ціла когорта кореспондентів — селян із Воронежчини та Кубані. Саме вони надсилали той матеріал, який міг побутувати на російсько-українському пограниччі і згодом ліг в основу писань з міфології і фольклору: пісні при водінні Козла на Великдень, ігри на «красну горку» (про Лялю або Леля (Люлі, Лий), Ладу, Діда), при завиванні вінків (про Авреля).

Разом з листами П. Плугатирьова опубліковано й пісні, легенди, оповідання, анекдоти, діалоги, чутки, які надсилав кореспондент ученому. Ці дві публікації — дуже важливе доповнення до наукової біографії М. Дикарива.

Взагалі В. Чумаченко мав на меті дослідити та опублікувати всю епістолярну спадщину видатного вченого в серії багатотомного видання й перевидання його наукових праць. Про це неодноразово писав він у преамбулах, а в одному з приватних листів до автора статті повідомив, що підготував до друку повний бібліографічний покажчик етнографа і фольклориста «М. А. Дикарев — етнограф російсько-українського порубеж'я» (2017).

Низку статей та публікацій архівних джерел Віктор Чумаченко присвятив фольклористичній праці на Кубані в 1903–1906 роках видатного українського композитора і диригента Олександра Кошиця (1875–1944). Це публікація уривку зі «Спогадів» та листів О. Кошиця в журналі «Кубань: проблемы культуры и информатизации» (1896, № 4 та 1897, № 1). Усі ці матеріали з додатком нових документів були републіковані В. Чумаченком 2000 року в зредагованому ним збірнику «Вторые кубанские литературно-исторические чтения» (з виданням можна ознайомитися в науковій бібліотеці ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України). Публікації передують стаття В. Чумаченка «Фольклорная деятельность А. Кошица на Кубани».

Лист О. Кошиця «Начальникові Кубанської області та Наказному Отаманові Кубанських козачих військ» від 26 березня 1909 року та «Копія з рапорту Начальника Кубанської області та Наказного Отамана Кубанського козачого війська» від 25 червня 1909 року свідчать, що 1909 року

Олександр Кошиць готував свої записи до друку. Він упорядкував вісім збірок пісень у п'яти книгах: пісні «лінійські» (50), чорноморські історичні (43), військові (43) та дві книги побутових (264). Пісні побутові вчений розділив на дві частини: чорноморські, що вирізнялися чистою українською мовою та мелодикою, і «змішані», що мали потужні російські впливи. Як бачимо, збірник із 400 пісень мав відображати функціонування музичної традиції в межах російсько-українського культурного пограниччя. Роботу над виданням планувалося розпочати в травні 1909 року й закінчити в січні 1910-го. Та військове начальство відмовило О. Кошицю в наданні коштів — семи тисяч царських рублів — на друк, вважаючи цю справу ризикованою, оскільки збірки пісень його попередника, Якіма Бігдая [4], згодом пісенна комісія Російського географічного товариства визнала непрофесійними.

У цьому ж виданні В. Чумаченко опублікував добірку з дванадцяти пісень лінійних козаків та солдатських з передмовою записувача з канадського архіву Олександра Кошиця. У преамбулі до публікації В. Чумаченко вказує на варіанти цих пісень у збірниках «Бандурист» Григорія Концевича та «Пісні кубанських козаків» Івана Варави. Саме ці фольклористи, на думку Віктора Чумаченка, надрукували частину записів О. Кошиця, які музикознавці вважають утраченими, а більша частина рукопису потрапила до особистої бібліотеки Григорія Концевича, яка була знищена 1939 року співробітниками НКВД. Це припущення ґрунтується на архівних джерелах з Державного архіву Краснодарського краю.

Значну увагу у своїх студіях Віктор Чумаченко приділяв видатному культурному діячеві Кубані Степанові Ерастову (1856—1933) [9, с. 212—213]. Це — публікація його спогадів, листування та низка статей про нього в журналах «Родная Кубань» (1898, № 2) та «Кубань: проблемы культуры и информатизации» (1898, № 2; 1899, № 1, 2—3, 4; 2000, № 1—2). Усі опубліковані документи зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. І, ф. 181).

Нас цікавить спільна з Віктором Бурбелю стаття Віктора Чумаченка «С. И. Эрастов в кругу украинских этнографов и фольклористов», розміщена в 11 випуску «Дикарівських читань». Автори реконструювали творчу біографію С. Ерастова за його автобіографією, спогадами, щоденником, листуванням. Про його фольклористичну діяльність майже нічого не відомо в Україні; нам відомі лише записи пісень від С. Ерастова, розміщені в збірнику Якіма Бігдая «Песни кубанских казаков», і там їх є дуже багато. Тому з великою цікавістю ми дізналися, що Степан Іванович — потомственный козак, син священника й регента Військового козачого хору, тому виріс в оточенні півчих, які водночас були носіями народних пісень. Навчаючись в Київському університеті в кінці 1870-х років, С. Ерастов зблизився з Миколою Лисенком та його оточенням, поповнював лексичним матеріалом з Чорномор'я «Словарь» Б. Грінченка. Що ж стосується пісень у збірці Я. Бігдая, то, як зазначає В. Чумаченко, це самозаписи С. Ерастова з пам'яті (слова і ноти) з репертуару старого Чорноморського півного хору, які він чув у дитинстві.

Як додаток до статті, вийшло друком листування С. Ерастова з видатними українськими фольклористами Климентом Квіткою, Агатагелом Кримським та Дмитром Ревуцьким. Адресати обмінювалися книгами, статтями, науковими планами. Так, К. Квітка цікавився українськими співами на Кубані, планував записати пісні та спогади самого С. Ерастова. Д. Ревуцький просив надіслати спогади про М. Лисенка, автобіографію до «Біографічного словника ВУАН». Як бачимо, Степан Ерастов повністю реалізував це завдання.

Поряд із видатними постатями В. Чумаченко приділяв увагу і тим, які займалися фольклористикою та етнографією опосередковано. До таких належать етнографи-аматори: протоієрей Кирило Росинський, учителі Іван Сбітнев та Яків Мишковський, поети Василь Мова та Іван Варавва, історики Прокіп Короленко, Іван Попко та Федір Щербина, наші сучасники, науковці, життя яких пов'язане з Кубанню, — Опанас Бежкович, Леонід Лав-

ров, Іван Чередниченко, Михайло Семенцов. Коротенький, але інформативно насичений огляд усієї кубанської фольклористики та етнографії від 20–30-х років XIX ст. до наших днів знаходимо у статті В. Чумаченка «Энергия созидания (краткий экскурс в историю кубанской этнографии)», опублікованій в останніх, 18-х, «Дикарівських читаннях».

Так, зі статті В. Чумаченка «Короленко Прокіп Петрович», опублікованої в енциклопедії «Українське козацтво», дізнаємося, що П. Короленко був дійсним членом Харківського історико-філологічного товариства, Одеського товариства історії і старожитностей, Таврійської вченої архівної комісії, Товариства любителів вивчення Кубанської області й активно друкувався в їхніх виданнях, а також у «Киевской старине», «Кубанском сборнике», «Кубанских областных ведомостях». Перші етнографічні нариси «Чорноморське весілля» та «Весняні хороводи в Чорноморії» з'явилися в 1863–1870 роках в газеті «Кубанские войсковые ведомости». Цьому ученому присвячено й інші статті В. Чумаченка в кубанських журналах та наукових збірниках.

Ще одна постать, якою цікавився В. Чумаченко, — фольклорист і етнограф Опанас Семенович Бежкович (1890–1977). Він видав щоденник Опанаса Бежковича та записані ним українські пісні із супровідними статтями в журналі «Культурная жизнь Юга России» Рукопис «Кубанські козацькі пісні, записані від Меланки Бежкович (станція Нововеличківська) в 1965–1967 рр.» зберігається в Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (ф. 51-4, од. зб. 71). Публікації передуює преамбула В. Чумаченка, у якій наведено короткі відомості про біографію та наукову діяльність В. Бежковича. Далі подано сімнадцять пісень, які записав фольклорист у рідній станиці, серед них — козацькі, ліричні, весільні. На відміну від ліричних та весільних, які є варіантами відомих на Лівобережжі українських пісень, козацькі пісні відзначаються оригінальним характером, не мають аналогів в Україні. Нам відомі також

інші статті В. Чумаченка, присвячені постаті В. Бежковича. Проте, на жаль, проглянути їх нам не пощастило.

Низка публікацій ученого стосується історії кобзарства на Кубані. Серед них — публікація листів, спогадів та етнографічного нарису «Черноморская свадьба» краєзнавця і бандуриста Олександра Обабки (1883–1971). Сюди належить і публікація уривку з книги кобзаря Василя Ємця (1890–1982) «Козаки-бандурники нового времени» та нарису бандуриста Антона Чорного «История бандуры на Кубани».

Окремі стилізовані під фольклор художні твори Якова Кухаренка та Олександра Півня, а також цікаві оригінальні зразки фольклору кубанських козаків (прислів'я, приказки, «дражнилки», анекдоти, легенди, перекази) можна прочитати в навчальному посібнику-хрестоматії з української літератури для V–VII класів «Козак Мамай» (1998), упорядкованому В. В. Оліфіренком та В. К. Чумаченком. Вибираючи твори для читання, упорядники свідомо акцентували на козацькому фольклорі, адже їхньою метою було відродження українських традицій, мови та етнічної самосвідомості нащадків чорноморців. Підручник одержав схвальну оцінку журналу «Народна творчість та етнографія» в особі рецензента Олексія Стрижака [7, с. 136–140].

Протягом багатьох літ Віктор Кирилович Чумаченко збирав бібліографію за темою «Кубанська україніка» і підготував низку бібліографічних покажчиків: «А. Головатий», «Я. Кухаренко», «В. Мова», «Я. Жарко», «В. Потапенко», «Ф. Щербина», «М. Дикарів», «І. Попко», «Є. Феліцин», «Кубанські фольклористи і етнографи», «Українська література Кубані», про що повідомив нам у приватному листі в серпні 2017 року. На жаль, усі ці напрацювання залишилися в рукопису (в електронному варіанті), і доля їх тепер невідома.

Постать Віктора Чумаченка, видатного нашого сучасника, хоч іще неосмислена й неоцінена нами, уже повертається в Україну, про яку він усе життя мріяв і на вівтар якої поклав свою працю. Віримо, що він здобуде гідне пошанування і пам'ять, яка не зітреться ніколи.

Додаток

Список публікацій В. Чумаченка з історії фольклористики

1. Башмак М. Просветитель Черноморского войска (Войсковой протоиерей о. Кирилл Васильевич Росинский) / публ. В. К. Чумаченко. *Родная Кубань*. 2000. № 3. С. 2–16.
2. Бежкович Афанасий Семенович. Из песенного фольклора станицы Нововеличковской / публ. В. К. Чумаченко. *Культурная жизнь Юга России*. 2013. № 3. С. 57–60.
3. Бежкович О. Передел старой жизни (Дневники 1923–1924 гг.) / публ. В. К. Чумаченко. *Родная Кубань*. 2004. № 2. С. 56–86.
4. Бурбела В. А., Чумаченко В. К. Вопросы идентичности кубанцев и проблемы регионального книговедения в письмах М. А. Дикарева к А. М. Лазаревскому. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2003 год. Дикаревские чтения* (10). Краснодар : Мир Кубани, 2004. С. 18–35.
5. Бурбела В. А., Чумаченко В. К. С. И. Эрастов в кругу украинских этнографов и фольклористов. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2004 год. Дикаревские чтения* (11). Краснодар : Мир Кубани, 2005. С. 24–40.
6. Дикарев М. А. [Автобиография] / публ. В. К. Чумаченко. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2001 год. Дикаревские чтения* (8). Краснодар : Крайбикколлектор, 2002. С. 130–141.
7. Емец В. Казаки-бандурники нового времени / публ., предисл. В. К. Чумаченко. *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 2001. № 3. С. 40–45.
8. Из переписки по поводу издания сборников А. А. Кошица / публ. В. К. Чумаченко. *Вторые Кубанские литературно-исторические чтения : материалы научно-теоретической конференции (доклады, научные сообщения, публикации)* / науч. ред. В. К. Чумаченко. Краснодар, 2000. С. 13–16.
9. Из переписки этнографа М. А. Дикарева с редакцией украинских журналов «Правда» и «Зоря» / публ. и коммент. В. К. Чумаченко. *Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Краснодар, 2007. Вып. 2. С. 217–236.
10. Козак Мамай. Навчальний посібник-хрестоматія з української літератури / упоряд.: В. В. Оліфіренко, В. К. Чумаченко. Київ ; Донецьк ; Краснодар : Український культурологічний центр, 1998. 240 с.
11. Кошиц А. А. Песни линейских казаков, кубанских казаков и солдатские / публ. В. К. Чумаченко. *Вторые Кубанские литературно-исторические чтения : материалы научно-теоретической конференции (доклады, научные сообщения, публикации)* / науч. ред. В. К. Чумаченко. Краснодар, 2000. С. 16–24.
12. Обабо А. П. Черноморская свадьба / публ. В. К. Чумаченко. *Культурная жизнь Юга России*. 2004. № 3. С. 12–17.
13. Письма П. С. Плугатырева (Плугатыря) М. А. Дикареву / публ. В. К. Чумаченко. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII Дикаревские чтения* / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар : Плехановец, 2017. С. 83–97.
14. Сбитнев И. Воспоминания и путевые заметки / публ., предисл. В. К. Чумаченко. *Родная Кубань*. 2001. № 3. С. 95–116.
15. Черный А. История бандуры на Кубани / публ., предисл. В. К. Чумаченко. *Родная Кубань*. 1999. № 4. С. 115–121.
16. Чумаченко В. К. Кубанський історіограф Прокіп Короленко. *Кримська світлиця*. 2001. 17 серп.
17. Чумаченко В. К. [Рецензія:] Возвращение Александра Пивня. *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 1995. № 2–3. С. 84.
18. Чумаченко В. К. «Апокрифы, собранные в Кубанской области» (к истории публикации последней работы М. А. Дикарева). *Единое информационное пространство России: федеральный и региональный компоненты : материалы Международной научной конференции (Краснодар, Геленджик, 21–24 сент. 2004 г.)*. Краснодар, 2004. Ч. 1. С. 160–165.
19. Чумаченко В. К. «Дело» Опанаса Бежковича. *Родная Кубань*. 2004. № 2. С. 52–55.
20. Чумаченко В. К. «Неутомимый и упорный работник» (П. П. Короленко). *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 2001. № 2. С. 9–12.
21. Чумаченко В. К. «Пам'яті сього незвичайно енергійного та симпатичного чоловіка» (до 150-річчя від дня народження М. О. Дикарева). *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 4. С. 21–27.
22. Чумаченко В. К. «Я давно вже по світу блукаю!» [О. Пивень]. *Вісник Товариства української культури Кубані*. 2002. № 5. С. 6–7.
23. Чумаченко В. К. «Я давно вже по світу блукаю» [О. Пивень]. *Юго-Поліс*. 1994. № 1. С. 9–11.
24. Чумаченко В. К. Архив А. Конисского как источник для изучения жизни и творчества М. Ди-

карева. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2001 год. Дикаревские чтения* (8). Краснодар : Крайбикколлектор, 2002. С. 3–8.

25. Чумаченко В. К. Архив М. Дикарева ждет своего исследователя. *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 1998. № 2. С. 51–52 [Рец. на кн. : Особисті архівні фонди відділу рукописів : анот. покажчик / НАН України; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. 2-ге вид., випр. і доп. Львів, 1995].

26. Чумаченко В. К. Визначний кубанський етнограф [М. Дикарев]. *Вісник Товариства української культури Кубані*. 2004. № 3. С. 3.

27. Чумаченко В. К. Визначний кубанський етнограф [М. Дикарев]. *Український форум*. 2004. 28 груд. С. 13.

28. Чумаченко В. К. Екатеринодарский период жизни Митрофана Дикарева. *Слобожанська хвиля*. Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. С. 79–82.

29. Чумаченко В. К. Иван Сбитнев. *Кримська світлиця*. 2001. 5 жовт.

30. Чумаченко В. К. К биографии М. Дикарева. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за 1995 год. Дикаревские чтения* (2) : материалы науч.-практической конф. / сост., науч. ред. М. В. Семенцов. Джугба, 1996. С. 3–7.

31. Чумаченко В. К. К реконструкции архива М. А. Дикарева: Новые открытия. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за 1998 год. Дикаревские чтения* (5). Краснодар, 1999. С. 3–7.

32. Чумаченко В. К. Казачий кобзарь (о жизни и творчестве Александра Ефимовича Пивня). *Родная Кубань*. 2002. № 4. С. 120–127.

33. Чумаченко В. К. Короленко Прокіп Петрович. *Українське козацтво. Мала енциклопедія* / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко ; відпов. ред. С. Р. Лях. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. С. 303–304.

34. Чумаченко В. К. Кухаренко Яків Герасимович. *Українське козацтво. Мала енциклопедія* / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко ; відп. ред. С. Р. Лях. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. С. 332–333.

35. Чумаченко В. К. Литературно-историческое наследие П. П. Короленко. *Дворянство в истории и культуре Кубани*. Краснодар, 2001. С. 139–149.

36. Чумаченко В. К. М. А. Дикарев. *Большая кубанская энциклопедия : в 6 т.* Краснодар, 2004. Т. 1 : Биографический энциклопедический словарь. С. 86.

37. Чумаченко В. К. М. А. Дикарев и книгоиздательская деятельность украинского этнографа

Б. Д. Гринченко. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за 1997 год. Дикаревские чтения* (4) : материалы научно-практической конференции / сост. Н. В. Семенцов ; науч. ред. Н. И. Бондарь. Белореченск : Центр народной культуры Кубани, 1998. С. 3–6.

38. Чумаченко В. К. М. Дикарев и П. Кулиш : К истории отношений. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2003 год. Дикаревские чтения* (10) / науч. ред., сост. М. В. Семенцов. Краснодар : Мир Кубани, 2004. С. 3–14.

39. Чумаченко В. К. Майкопчанин П. С. Плугатырев (Плугатырь) и его этнографические письма М. А. Дикареву. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII Дикаревские чтения* / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар : Плехановец, 2017. С. 76–82.

40. Чумаченко В. К. Нарис про життя і творчість Олександра Юхимовича Півня, українського фольклориста і кубанського козачого письменника. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк, 2003. Т. 4. С. 79–88.

41. Чумаченко В. К. Научный эпистолярный этнограф М. А. Дикарева: новые текстологические прочтения. *Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії*. Вип. 5 / сост. А. М. Авраменко. Краснодар ; Київ : ЕДВІ, 2011. С. 87–97.

42. Чумаченко В. К. Неопубликованный этнографический очерк А. П. Обабо. *Культурная жизнь Юга России*. 2004. № 3. С. 12–14.

43. Чумаченко В. К. Новое об Александре Пивне. *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 1998. № 1. С. 18–20.

44. Чумаченко В. К. Отец кубанской этнографии и фольклористики [М. А. Дикарев]. *Культурная жизнь Юга России*. 2004. № 2. С. 56–61.

45. Чумаченко В. К. Отцу кубанской этнографии [М. Дикарев]. *Кубань сегодня*. 1999. № 87, 12 мая. С. 4.

46. Чумаченко В. К. Письма А. Пивня М. Дикареву как источник по истории кубанской этнографии и регионального книжного дела. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2002 год. Дикаревские чтения* (9) / науч. ред. и сост. М. В. Семенцов. Краснодар : Крайбикколлектор, 2003. С. 3–11.

47. Чумаченко В. К. По следам архива Митрофана Дикарева. *Казачьи вести*. 1999. № 35–39. С. 21.

48. Чумаченко В. К. Проблемы развития южнорусской этнографии в переписке М. А. Дикарева и М. Ф. Комарова. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2003 год. Дикарев-*

ские чтения (10). Краснодар : Мир Кубани, 2004. С. 3–17.

49. Чумаченко В. К. Слово об Александре Пивне. *Кубанские новости*. 1993. 24 марта.

50. Чумаченко В. К. Судьба историко-этнографического наследия В. С. Мовы. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за 1995 год. Дикаревские чтения (3)*. Краснодар, 1996.

51. Чумаченко В. К. Тайна Александра Кошица. *Родная Кубань*. 2000. № 2. С. 141–144.

52. Чумаченко В. К. Фольклорная деятельность А. Кошица на Кубани. *Вторые Кубанские литературно-исторические чтения : материалы научно-теоретической конференции (доклады, научные сообщения, публикации)* / науч. ред. В. К. Чумаченко. Краснодар, 2000. С. 6–12.

53. Чумаченко В. К. (Гололоб В.) Чародій хороших співів [О. Кошиць]. *Кримська світлиця*. 2001. 13 квіт.

54. Чумаченко В. К. Энергия созидания (краткий экскурс в историю Кубанской этнографии).

Памяти М. В. Семенцова. XVIII Дикаревские чтения / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар : Плехановец, 2017. С. 47–54.

55. Чумаченко В. К. Этнографические корреспонденты М. А. Дикарева: Майкопчанин П. С. Плугатырев. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2004 год. Дикаревские чтения (11)* / науч. ред. и сост. М. В. Семенцов. Краснодар : Мир Кубани, 2005. С. 3–23.

56. Чумаченко В. К. Я. Г. Кухаренко – писатель, историк и этнограф. *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 1999. № 4. С. 27–28.

57. Эрастов С. И. Воспоминания. Никола Лысенко / публ. В. К. Чумаченко. *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 1998. № 2. С. 28–30.

58. Эрастов С. И. Воспоминания. Михайло Драгоманов / публ. В. К. Чумаченко. *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 1999. № 1. С. 46–48.

Примітки

¹ Автор висловлює щирю вдячність літературознавцю Олесеві Федоруку за надані бібліографічні матеріали до цієї статті.

² На сьогодні маємо різні написання прізвища М. Дикарива: Дикарев, Дикарев, навіть Дикарьов,

однак ми дотримуємося форми «Дикарив», оскільки саме так фольклорист підписувався під своїми листами.

³ Тут і далі ми утримаємося від аналізу тих матеріалів, які доступні українським ученим.

Джерела та література

1. Бурбела В. А., Чумаченко В. К. Вопросы идентичности кубанцев и проблемы регионального книговедения в письмах М. А. Дикарева к А. М. Лазаревскому. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2003 год. Дикаревские чтения (10)*. Краснодар : Мир Кубани, 2004. С. 18–35.

2. В. К. Чумаченко в воспоминаниях друзей и коллег. *Наследие веков*. 2017. № 4. С. 107–114.

3. Іваннікова Л. В. Він любив Україну і був її найвірнішим сином. *Слово і час*. 2018. № 6. С. 89–93.

4. Іваннікова Л. В. Яким Бігдай – збирач, видавець і популяризатор пісень Чорноморських козаків. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2014. № 2. С. 98–112.

5. Показчик публікацій Віктора Чумаченка з українознавства (до 50-річчя від дня народження). *Пам'ятки України. Науковий часопис*. 2005. № 3–4. С. II–XIII. (Додаток).

6. Слущкий А. І. Віктор Кирилович Чумаченко, якого я знаю давно. *Вісник Товариства української культури Кубані*. 2006. № 2 (47). С. 5–6.

7. Стрижак О. Надбання українознавців Кубані (збірка матеріалів з української літератури і фольклору («Козак Мамай»). *Народна творчість та етнографія*. 2000. № 1. С. 136–140.

8. Трут В. П. Весомый научный вклад. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2003 год. Дикаревские чтения (10)*. Краснодар : Мир Кубани, 2004. С. 192–195.

9. Федорук О. О. Сучасна українська на Кубані. Анотований огляд публікацій. *Пам'ятки України. Науковий часопис*. 2005. № 3–4. С. 203–221.

10. Чумаченко В. К. «Пам'яті сього незвичайно енергійного та симпатичного чоловіка» (до 150-річчя від дня народження М. О. Дикареєва). *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 4. С. 21–27.

11. Чумаченко В. К. М. Дикарев и П. Кулиш: К истории отношений. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2003 год. Дикаревские чтения* (10) / науч. ред., сост. М. В. Семенцов. Краснодар : Мир Кубани, 2004. С. 3–14.

12. Чумаченко В. К. Письма А. Пивня М. Дикареву как источник по истории кубанской этнографии и регионального книжного дела. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2002 год. Дикаревские чтения* (9) / науч. ред. и сост. М. В. Семенцов. Краснодар : Крайбибколлектор, 2003. С. 3–11.

13. Чумаченко В. К. Проблемы развития южно-русской этнографии в переписке М. А. Дикарева и М. Ф. Комарова. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2003 год. Дикаревские чтения* (10). Краснодар : Мир Кубани, 2004. С. 3–17.

References

1. Burbela V., Chumachenko V. (2004) Voprosy identichnosti kubantsev i problemy regionalnogo knigovedeniya v pismakh M. A. Dikareva k A. M. Lazarevskomu [Issues of Kuban Identity and Problems of Regional Bibliology in the Letters of M. A. Dikarev to A. M. Lazarevskiy]. *Results of Folkloric and Ethnographic Studies of Ethnic Cultures of the North Caucasus in 2003. Dikarev's Lectures* (10). Krasnodar: OOO RITs «Mir Kubani», pp. 18–35.

2. (2017) V. K. Chumachenko v vospominaniyah druzey i kolleg [V. K. Chumachenko in His Friends' and Colleagues' Reminiscences]. *Nasledie vekov* [Legacy of the Ages], no. 4, pp. 107–114.

3. Ivannikova L. (2018) Vin liubiv Ukrainu i buv yiyi nayvirnishym synom [He Loved Ukraine and Was her Most Faithful Son]. *Slovo i chas* [Word and Time], no. 6, pp. 89–93.

4. Ivannikova L. (2014) Yakym Bihday – zbyrach, vydavec i populyaryzator pisen Chornomorskykh kozakiv [Yakym Bihday, A Collector, Publisher and Popularizer of Songs of the Black Sea Cossacks]. *Bulletin of the Zaporizhzhya National University. Philological Sciences*, no. 2, pp. 98–112.

5. Chumachenko V. (2005) Pokazhchyk publikacij Viktora Chumachenka z ukrayinoznavstva (Do 50-richchia vid dnia narodzhennia) [The Index of Victor Chumachenko's Publications on Ukrainian Studies (To the 50th Anniversary of His Birth)]. *Pamyatku Ukrainy. Naukovyi chasopys*. [Sights of Ukraine. A Scientific Periodical], no. 3–4, pp. II–XIII (Appendix).

6. Slutskiy A. (2006) Viktor Kyrylovych Chumachenko, yakoho ya znayu davno [Viktor Kyrylovych Chumachenko, Whom I Have Known for a

Long Time]. *Bulletin of the Ukrainian Culture Society in Kuban*, no. 2 (47), pp. 5–6.

7. Stryzhak O. (2000) Nadbannia ukrayinoznavstv Kubani (Zbirka materialiv z ukrayinskoyi literatury i folkloru («Kozak Mamay»)) [Achievements of Ukrainian Studies in Kuban (The Collection of Ukrainian Literature and Folklore Materials («Kozak Mamay»))]. *Narodna tvorchist ta etnohrafija* [Folk Art and Ethnography], no. 1, pp. 136–140.

8. Trut V. (2004) Vesomyy nauchnyy vklad [A Significant Scientific Contribution]. *Results of Folkloric and Ethnographic Studies on the North Caucasus' Ethnic Cultures in 2003. Dikarev's Lectures* (10). Krasnodar: OOO RITs «Mir Kubani», pp. 192–195.

9. Fedoruk O. (2005) Suchasna ukrayinika na Kubani. Anotovanyy ohliad publikatsiy [Modern Ukrainian Studies in Kuban. An Annotated Review of Publications]. *Pamyatky Ukrainy* [Sights of Ukraine], no. 3–4, pp. 203–221.

10. Chumachenko V. (2004) «Pamyati sioho nezvychno energetychno ta sympatychno cholovika» (Do 150-richchia vid dnia narodzhennia M. O. Dykariyeva) [In Memory of This Unusually Energetic and Sympathetic Man] (To the 150th Anniversary of M. O. Dykarev's Birthday)]. *Narodna tvorchist ta etnohrafija* [Folk Art and Ethnography], no. 4, pp. 21–27.

11. Chumachenko V. (2004) M. Dikarev i P. Kulish: K istorii otnosheniy [M. Dikarev and P. Kulish: To the Issue of Their Relations' History]. *Results of Folkloric and Ethnographic Studies of Ethnic Cultures of the North Caucasus in 2003. Dikarev's Lectures* (10) (scientific editing and compiling by M. Sementsov). Krasnodar: OOO RITs «Mir Kubani», pp. 3–14.

12. Chumachenko V. (2003) Pisma A. Pivnia M. Dikarevu kak istochnik po istorii kubanskoj etnografii i regionalnogo knizhnogo dela [Letters from A. Piven to M. Dikarev as a Source of History of Kuban Ethnography and Regional Book Printing]. *Results of Folkloric and Ethnographic Studies of Ethnic Cultures of the North Caucasus in 2002. Dikarev's Lectures* (9) (scientific editing and compiling by M. Sementsov). Krasnodar: Kraybibkolektor, pp. 3–11.

13. Chumachenko V. (2004) Problemy razvitiya yuzhnorusskoj etnografii v perepiske M. A. Dikareva i M. F. Komarova [South Russian Ethnography Development Problems in the Correspondence of M. A. Dikarev and M. F. Komarov]. *Results of Folkloric and Ethnographic Studies of Ethnic Cultures of the North Caucasus in 2003. Dikarev's Lectures* (10) (scientific editing and compiling by M. Sementsov). Krasnodar: OOO RITs «Mir Kubani», pp. 3–17.

Summary

Viktor Chumachenko is a famous scholar in literature, ethnographer and specialist in folklore, bibliographer, historian and regional ethnographer, talented poet. A review of V. Chumachenko works in the field of Ukrainian folkloristics is presented in the article. As a historiographer he has revealed the unknown pages of the biographies of Kuban and Ukrainian specialists in folklore, ethnographers, historians and cultural figures.

Viktor Chumachenko was born in the Krasnodar region. He has studied at the Philological Faculty of Kuban State University, at the post-graduate study at M. Horkyi Literary Institute in Moscow. He also has worked on probation at the Philosophical Faculty of the Ukrainian Free University in Munich according to the habilitation program. During his post-graduate study, he has been engaged actively in the study of the Kuban region, collecting information about the local writers and scholars. He is known as an expert in literature, folklore and history of the Kuban Cossacks. In 1991 he has returned to Krasnodar. From 1992 till the last days of his life he has been working as a scientist and a teacher.

V. Chumachenko is the author and compiler of a number of scientific and popular science editions, over 600 scientific and publicistic articles, translations, the publications of documents on the Kuban history, diaries, memoirs. The articles written by the scientist are published in Russia, Ukraine, Germany, Australia, the USA and Canada. The scholar investigations, in particular those about the little-known figures of Kuban, are mainly based on the archival materials.

A large number of the scientist published works is dedicated to Yakiv Kukharenko. Viktor Chumachenko is the initiator of the regional scientific conference on the occasion of the 200th anniversary of Yakiv Kukharenko birthday. He is also the scientific editor of four issues of its materials entitled *Kukharenko Readings*. In addition to biographic and bibliographic data, the author focuses also on the folkloristic and ethnographic activities of the writer who has recorded the songs from the Black Sea region, legends and stories, written ethnographic narrations.

Study of the biography and archival heritage of Mytrofan Dykariv is a matter of the whole life of Viktor Chumachenko. He has dedicated a number of published works, both scientific and popular science articles, to M. Dykariv. V. Chumachenko has revealed, attributed and published the autobiography of the scientist, the significant part of his epistolary heritage, investigated M. Dykariv scientific relations with the prominent specialists in folklore and historians, with the T. Shevchenko Scientific Society and its ethnographic correspondents. The major part of V. Chumachenko published works on this topic is concentrated in *Dykariv Readings*. These are mainly the letters. The author of the article presents a brief review of these published works, paying attention to the unknown facts of M. Dykariv biography. These are M. Dykariv relationship and collaboration with M. Komarov, P. Kulish, O. Lazarevskyi, P. Pluhaty, O. Piven. Interesting pages from the history of Folkloristics and Ethnography of Kuban are described in the letters.

V. Chumachenko has written a number of biographical essays on the Kuban folklore scientist and writer Oleksandr Piven. The publication of the letters of O. Piven to M. Dykariv with a solid preface in the ninth *Dykariv Readings* is considered to be one of the most significant among them. The life and creative way of the writer and folklore scientist as well as geography, genre composition and methods of his recordings, the folklore collections, compiled by him, are described in the foreword. V. Chumachenko has highly appreciated the folklore records made by O. Piven.

The revealed and attributed correspondence of M. Dykariv with his correspondent, a peasant from Maikop Petro Pluhatyriov (Pluhaty), is a real scientific windfall of V. Chumachenko. The scientist has published it in two issues of *Dykariv Readings*. The letters are used to get much information about the folkloristic activity of M. Dykariv. The songs, legends, stories, anecdotes, dialogues, rumors, sent by the correspondent to the scientist, are also published together with the letters of P. Pluhatyriov. These two published works are considered as a very important supplement to M. Dykariv scientific biography.

Viktor Chumachenko has dedicated a number of articles and archival sources publications to the folkloristic work of the composer and conductor Oleksandr Koshyts in the Kuban region. V. Chumachenko article entitled *Folklore Activity of A. Koshits in the Kuban region* is among them. He has found out the history of the musician's folk records, which are considered to be lost. Some archival sources affirm that in 1909 Oleksandr Koshyts has prepared his records for publication. A collection of 400 songs has to describe the musical tradition functioning within the Russian-Ukrainian cultural frontier.

Considerable attention is paid by Viktor Chumachenko to Stepan Erastov as the prominent cultural figure of the Kuban region. Almost nothing is known about his folkloristic activity in Ukraine. The scientist has published his memoirs, letters and a number of articles about him. In particular, this is the paper *S. I. Erastov Among Ukrainian Ethnographers and Specialists in Folklore*, published in the 11th issue of *Dykariv Readings*. The scientific biography of S. Erastov is reconstructed after his autobiography, memoirs, diary, letters. The correspondence of S. Erastov with Klyment Kvitka, Agatanhel Krymskyi and Dmytro Revutskyi is published as an appendix to the article.

Along with the prominent figures, V. Chumachenko has also paid attention to the persons engaged in the Folkloristics and Ethnography indirectly. These are K. Rosynskyi, I. Sbitniev, Ya. Myshkovskyi, V. Mova, I. Varavva, P. Korolenko, I. Popko, F. Shcherbyna, O. Bezhkovych, L. Lavrov, I. Cherednychenko, M. Sementsov. A number of the scientist published works is related to the kobzarstvo history in Kuban. A brief analysis of these studies is presented in the article.

Keywords: history of folkloristic, historiography, regional studies of folklore.